

MŰVELTETŐ IGEKÉPZÉS AZ OBI-UGOR NYELVEKBEN

DOLOVAI DOROTTYA

A műveltetés, a műveltető szerkezetek vizsgálata az utóbbi időben a hazai uralisztikai kutatásokban is megjelent. Tanulmány jelent meg a votják (Kozmács 1994) és a vogul nyelv (Dolovai 1993–94) kauzatív szerkezeiteiről, valamint elkészült egy összefoglaló munka is, amely az uráli nyelvekben használatos szerkezeteket mutatja be (Mikola 1995).

Dolgozatomban az obi-ugor kauzatív szerkezetek morfológiai sajátosságaival foglalkozom, azaz áttekintem a vogulban és az osztyáiban használatos műveltető jelentésű igeképzőket, ezek eredetét, valamint a kauzatív igeképzés szabályait vizsgálom tipológiai szempontból.

A vogul műveltető képzőkkel és szerkezetekkel részletesen foglalkozott E.I. Rombandeeva (1960, 1962, 1973, 1979), a többi vogul nyelvtenőről csak néhány képzőt említ meg. Az osztyák anyag legrészletesebb bemutatását Ganschownál találjuk (Ganschow 1965), ő valamennyi osztyák nyelvjárás adatait feldolgozta és rendszerezte, Rédei (1965), Gulya (1966), Schütz (1910), Steinitz (1950), Terëškin (1961) és Nëmisoiva (1965) csak egy-egy nyelvjárás adatait¹ mutatják be. Terëškin és Nëmisoiva anyaga azért érdekes, mert ők állnak legközelebb a mai nyelvhasználathoz. A vogul képzők a szakirodalomban található adatok szerint az egész vogul nyelvterületen azonosaknak tűnnek, az osztyáiban ezzel szemben a képzők hangalakja nyelvjárásonként eltéréseket mutathat, és olyan képzők is vannak, amelyek csak egy-egy nyelvjárásban ismeretesek.

Az obi-ugor nyelvek műveltető képzői a következők:

1. -t képző

Szabó Dezső szerint ez a leggyakoribb vogul műveltető képző (Szabó 1904:60), már Ahlqvistnál is előfordul (Ahlqvist 1894:175), Kálmán Béla (1976: 55) és Rombandeeva (1960:72) is említi. Balandin és Vahruševa (1957:117) azon képzők közé sorolja, amelyek az intranszitiv igit transzitivvá teszik, de az alábbi példák is bizonyítják műveltető jelentését:

tol-t-urkwe 'оттаивать' < *tolurkwe* 'таять' (Rombandeeva 1960: 76)

unt-t-urkwe 'посадить' < *unturkwe* 'сесть' (Rombandeeva 1960: 77)

---

¹Gulya János és Terëškin műve a keleti, Schütze, Rédeié és Nëmisoiváé az északi, Steinitzé pedig a šerkali nyelvjárásról írja le.

A *-t* az osztyákban az egyetlen egyelemű kauzatív képző, Ganschow (1965:41), Honti (1984: 54), Steinitz (1950:63), Gulya (1966:99), Rédei (1965:55) és Némisova (1965:249) is említi, Némisova már nem tartja produktív képzőnek. Előfordulásai: V–Vj. Sur. Irt. O. *-t, -tə, -ət, Ni. Š. Kaz. -t, -tə. *-l* után: Irt. *-č-, Kaz. -š-*.

V *köyart-*, Trj. *keγart-*, J. *kewart-*, Irt. *kāwart-*, Ni. Kaz. *kawart-*, O. *kāwart-* ‘kochen (trans.)’ < V. *köyər-*, Trj. *keγər-*, J. *kewar-*, Irt. *kāwar-*, Ni. Kaz. *kawər-*, O. *kāwər-* ‘kochen (intrans.)’ (Ganschow 1965: 41)

V–Vj. *amat-*, Sur. *āmāt-*, Irt. *omat-*, O. *amat-* ‘setzen, sitzen lassen, stellen’ < V–Vj. *aməs-*, Sur. *āmas-* Irt. *omas-*, O. *aməs-* ‘sitzen’ (Ganschow 1965: 41)

2. *-l* képző

A vogulban ez a képző már jóval ritkább, csak Szabó (1904: 61) és Rombandeeva (1960: 72) hoz rá példákat:

tos-l-urkwe ‘сушить’ < *tosurkwe* ‘сохнуть’ (Rombandeeva 1960:77)

mar-l-i ‘szükít’ < *mari* ‘szükül’ (Szabó 1904:62)

Schütz (1910–11: 22), majd az ő nyomán Györke (1935: 38) és Lehtisalo (1936:164) az osztyákban is említenek *-l* kauzatív képzőt, bár Schütz maga is megjegyzi, hogy „legtöbbször nem lehet tudni, nem az *-lt-* képzőbokkal van-e dolgunk, minthogy a két mássalhangzó közti *t* rendszeren kiesik” (Schütz 1910–11: 22). Ganschow kimutatja, hogy a Schütz által *-l* képzőként értelmezett morfémák esetében valóban az *-lt-* képzőt lehet kimutatni, így az osztyákban *-l* műveltető képzőről nem beszélhetünk (Ganschow 1965: 42):

Sy. *lal l'əm* > (*lalt-ləm*) ‘ich atme’ (Ganschow 1965: 42)

O. *al lem* > (*alt-lem*) ‘ich trage es’ (Ganschow 1965: 42)

Kaz. *werəlt-* > Imp. *werəlte*, de Sg1: *werəl l'əm* (Ganschow 1965: 42)

A Schütz által *-l-* műveltető képzősként felsorolt példák másik része esetében Ganschow az *-l-* képzőt inkább frekventatívnek minősíti, hiszen a műveltető jelentés már az alapszónál is megvan:

Nordo. *āmsilīmen* ‘helyeztetted’ > *āməs* ‘sitzen, setzen, stellen, legen’ (Ganschow 1965: 42)

3. *-tt* képző

Ezt a képzőt csak Rombandeeva sorolja a műveltető képzők közé (Rombandeeva 1960: 72). Balandin és Vahruševa is említi, de csak az intranszitiv igéket tranzitívra tevő képzők között (Balandin – Vahruševa 1957:117). Az alábbi igében egyértelműen műveltető funkciója van:

jol-wajl-tt-anjke 'спустить вниз' < *jol-wajlurjke* 'спуститься вниз'

(Rombandeeva 1960: 78)

powar-tt-anjke 'катить' < *powaranjke* 'катиться' (Rombandeeva 1960: 78)

Az osztják műveltető képzők között egyedül Steinitz említi az *-atta-* képzőt (Steinitz 1950) önálló képzőként. Mivel azonban Steinitz könyve a šerkali nyelvjárás adatai alapján íródott, Ganschow pedig valamennyi osztják nyelvjárás adatainak vizsgálata során bizonyítja azt, hogy ez a képző a többi nyelvjárásban előforduló *-lt-* képző alakváltozata, az *-atta-* képzőt én is az *-lt-* változataként tárgyalom.

4. *-lt* képző

Mindegyik vogul igeképzőkkel foglalkozó munka a műveltető képzők közé sorolja ezt a képzőt, nagyon gyakran fordul elő. Szabó szerint az *-l-* gyakorító képző és a *-t-* műveltető képző összetétele (Szabó 1904: 63).

pušma-lt-anjke 'вылечить' < *pušmurjke* 'вылечиться' (Rombandeeva 1960: 78)

war-lt-anjke 'отдать делать, просить делать' < *warurjke* 'делать'

(Rombandeeva 1960: 79)

Ez a képző az osztjákban is az egyik leggyakoribb, produktív műveltető képző. Steinitz az *-atta-* képző *-t* tövű igéken jelentkező alakváltozatának tartja a šerkali nyelvjárásban (Steinitz 1950:64), Gulya (1966:99), Terėškin (1961:77), Rédei (1965:55), Nėmisova (1965:249) és Ganschow (1965:76) azonban önálló képzőként említi. Előfordulásai: V–Vj. *-alt-*, *-alta-*, *-lt-*, *-lta-*, *-lt-*, *-lta-*, Sur. (Mj. Trj. J.) *-alta-*, *-alta-*, *-lta-*, Irt. *-atta-*, *-ta-*, *-tta-*, Ni. Š. *-atta-*, *-lta-*, *-tta-*, Kaz. *-alt-*, *-lta-*, *-lt-*, O. *-alt-*, *-lta-* (Ganschow 1965: 76). A Ganschow által önálló képzőnek vett *-alt-/ált-* képző is valószínűleg ide sorolható.

Vj. *weralt-*, Trj. *wāralta-*, DN Kr. *weratta-*, KoP. *wertta-*, Ni. *weratta-*, Kaz. *weralt-* 'machen lassen', 'kastrieren' (Irt. Ni.) < Vj. Irt. Ni. *wer-*, Trj. *wār-*, Kaz. *wer-* 'machen' (Ganschow 1965: 77).

Vj. *jā'nalta-*, *jā'nalt-*, Trj. J. *jeńlta-*, Irt. *jānt'ta-*, Ni. *jašatta-*, Kaz. *jan'lasa-* 'zu trinken geben, trānken' < Vj. *jānt'*, Trj. J. *jeńt'*, Irt. *jan't'*, Ni. *jaš-*, Kaz. *jan's-* 'trinken' (Vj. 'zechen, saufen') (Ganschow 1965: 77)

5. *-pt* képző

Szintén nagyon gyakori képző, csak Kálmán nem említi. Szabó a momentán *-p* és a műveltető *-t* összetételének tartja (Szabó 1904: 63).

rupit-apt-urjke 'заставить работать' < *rupitarjke* 'работать'

ural't-apt-urjke 'попросить кого-л., присмотреть за кем-л.' < *ural'tarjke* 'присматривать' (Rombandeeva 1960: 80)

Az *-lt-* mellett az osztyákban is ez a leggyakoribb, legproduktívabb kauzatív képző, Honti (1986:54), Steinitz (1950:64–65), Némisova (1965:249) és Ganschow (1965:85) hoz rá példákat. Ganschow szerint a képző eredete nem világos, a *-p-* elem azonban nem lehet momentán képző (Ganschow 1965:85). Előfordulásai: V–Vj. *-əwt-*, *-əwtə-*, Sur. Westostj. *-əptə-*, egyszótagos, magánhangzós tövű igén: V–Vj. *-wət-*, Sur. Westostj. *-pət-* (Ganschow 1965: 85).

V. *lāwət-*, Vj. *jāwət-*, Trj. *lāpət-*, Irt. *tāpət-*, Ni. Š. *tapət-*, Kaz. *lapət-*, O. *lāpət-* ‘zu essen geben’ < V. *li-*, Vj. *i-*, Trj. *li-*, Irt. Ni. Š. *te-*, Kaz. *le-*, O. *li-* ‘essen’ (Ganschow 1965: 85)

Trj. *jōγtəptə-*, J. *jōwtəptə-*, Irt. Ni. Kaz. O. *jōχtəptə-* ‘(irgendwohin) bringen, führen’ < Trj. *jōγət-*, *jōγət-*, J. *jōwət-*, Irt. Ni. Kaz. O. *jōχət-* ‘ankommen, kommen’ (Ganschow 1965: 85).

6. *-mt* képző

Csak Szabó Dezső említi, szerinte a momentán *-m* és a műveltető *-t* összetétele, maga is meglehetősen ritkának minősíti (Szabó 1904: 63). Rombandeeva megállapítása, mely szerint a képző nem tartozik a műveltető képzők közé (Rombandeeva 1960: 71), arra utal, hogy e képző valószínűleg elvesztette produktivitását. Szabó a következő példákat említi:

sipä nāpəmtəstā ‘nyakát lecsüggesztette’ < *nāpi* ‘csüng’ (Szabó 1904: 63)

nūrēm uj jelpipən tārā tiləmtiləm ‘hatalmas állat szentedet keresztülröpitem’ < *tiləmlī* ‘röppen’ (Szabó 1904: 63)

Az *-mt-* elemet tartalmazó osztyák kauzatív képzők többsége a keleti nyelvjárásokban ismert, a nyugati nyelvjárásokban nagyon ritkán fordulnak elő. Ilyenek például:

V–Vj. *-əmt-*, *-əmtə-*, Sur. *-əmtə-*, (Trj. is) *-əmt-*, Irt. Ni. Kaz. *-əmt-* (Ganschow 1965: 80)

V–Vj. *-kəmt-*, *-kəmtə-* V. *-γəmt-*, *-γəmtə-*, Sur. *-kəmtə-*, Trj. *-γəmtə-*, Irt. *-χəmt-/kəmt-*, Š. *-χəmt-*. (Ganschow 1965: 82)

V–Vj. *-ikəmt-*, *-ikəmtə-/ikəmt-*, *-ikəmtə-*, Sur. *-ekəmtə-*, *ekəmt-* KoP. *-aχəmt-* (Ganschow 1965: 83).

E képzők *-m-* eleme eredetét tekintve momentán képző volt, az összetett képző azonban a legtöbb esetben elvesztette momentán jelentését, a kauzatív jelentés vált fontosabbá.

V *kōγəmt-*, DN Kr. *kāwrəmt-* ‘„v. mom.” ‘kiehauttaa/aufkochen lassen’ (Kr.), ‘(wieder auf-)kochen lassen’ (DN), ‘aufwärmen’ (V) > V *kōγər-*, Irt. *kāwər-* ‘kochen (intrans.)’

Vj. *rəʒəmt-*, Trj. *rəʒəmtə-*, *rəʒəmt-* ‘fallen lassen’ – ‘abprallen lassen (Trj.) > *rəʒ-* ‘prallen’ (Ganschow 1965: 80).

Napjainkra ez a képző valószínűleg elvesztette produktivitását, hiszen a keleti osztyák nyelvjárás leíró Tereskin nem említi a műveltető képzők között.

7. *-nt* képző

Ez a képző csak Ahlqvistnál található meg (Ahlqvist 1894:175), Rombandeeva szerint a mai vogul nyelvben a képző műveltető jelentése már nincs meg, aspektusbeli különbségeket kifejező képzőnek tartja (Rombandeeva 1960:71). Ahlqvistnál a következő példák találhatók:

jänimentam ‘nevel’ < *jänimam* ‘nő’
šaudentem ‘megörvendeztet’ < *šautem* ‘örül’ (Ahlqvist 1894:175)

A képző előfordulására az osztyákban nincsen példa.

8. *-ltt* képző

Ez a képző csak Rombandeevánál fordul elő:

šay-yltt-arkwe ‘обрадовать’ < *šayurkwe* ‘обрадоваться’
 (Rombandeeva 1960: 81)

poji-ltt-arkwe ‘остановить, просить остановиться’ < *pojurkwe*
 ‘остановиться’ (Rombandeeva 1960: 81)

A képző az osztyákban nincs meg.

9. *-t + -lt* képző

Szintén csak Rombandeeva említi (Rombandeeva 1960: 81):

jol-pat-t-alt-arkwe ‘стараться уронить что-л.’ (Rombandeeva 1960: 81) <
pat-ylt-arkwe ‘заставить упасть’ (BalVahr 1958: 79) > *paturkwe* ‘упасть’
 (Rombandeeva 1960: 81)

E képző sem fordul elő az osztyákban.

10. *-t + -pt* képző

Ahlqvistnál (Ahlqvist 1894: 176) és Rombandeevánál (Rombandeeva 1960: 81) fordul elő, mindketten önálló képzőnek tartják:

noχ-χusa-t-apt-urkwe ‘позволить кому-н., попросить кого-н., откле-
 чить что-н.’ (Rombandeeva 1960: 81) < *χusa-t-arkwe* ‘отколоть, откле-
 чить’ (BalVahr 1958: 145) > *χusjyp-arkwe* ‘отклеиться’ (Rombandeeva
 1960: 81)

pületeptem 'megijeszt' < *pülem* 'fél' (Ahlqvist 1894: 176)

Ez a képző az osztjákban is gyakran előfordul:

DN *tāt-t-əptə*, Ni *tōt-t-əptə*, Kaz *лōл-t-əptə* 'schmelzen, tauen lassen' >
DN *tāt-tə*, Ni *tōt-tə*, Kaz *лōл-t* 'schmelzen, auftauen (trans.)' > DN *tāt*,
Ni *tōta*, Kaz *лōла* 'schmelzen, tauen (intrans.)' (Ganschow 1965: 114)

Terëškin is említ ilyen példákat a keleti nyelvjárásokból:

V *алтəвтəтə* 'уложить спать' > *алтə* 'спать'

V *тōңтəвтəтə* 'наполнить, заполнить' *тōңтə* 'наполниться'
(Terëškin 1961: 77–78)

11. -l + -pt képző

Szintén csak Rombandeevánál előforduló képző:

jol-χan-l-apt-urkwe 'попросить кого-н., позволить кому-н., прикле-
ить что-н.' (Rombandeeva 1960: 81) < *jol-χan-l-urkwe* 'приклеить'
(BalVahr 1958: 29) > *jol-χanurkwe* 'приклеиться' (Rombandeeva 1960:
81)

Az osztjákban ez a képző sem fordul elő.

12. -nt + -pt képző

Ez a képző egyedül Ahlqvistnál (Ahlqvist 1894:175) található meg, ő is csak egyetlen példát említ:

mäintemptem 'nevettet' < *mäintem* 'nevet' (Ahlqvist 1894: 175)

Az osztjákban erre a képzőre sincs példa.

13. -lt + -pt képző

Annak ellenére, hogy ez az egyik leggyakrabban előforduló műveltető képző, csak Rombandeevánál (Rombandeeva 1960: 72) van meg, Balandin és Vahruševa annak bizonyítására hozza, hogy vannak olyan esetek, amikor a műveltető ige két képzőt vesz fel. (Balandin – Vahruševa 1957: 117)

junt-ilt-apt-urkwe '(по)просить кого-л., шить что-л.' < *junturkwe* 'шить
что-л.' (Rombandeeva 1973: 159)

χass-ilt-apt-urkwe 'попросить кого-л., писать что-л.' < *χansurkwe* 'пи-
сать что-л.' (Rombandeeva 1973: 159)

Az osztjákban erre a képzőre egyetlen példát találtam:

Kaz. *pot-ʎt-əptə* ‘abkühlen, gefrieren lassen’ > *pot-ʎtə* ‘id.’ > *pot-* ‘kalt werden, frieren, gefrieren’ (Ganschow 1965: 114)

14. *-pt-* + *-pt-* képző

Az *-lt-* + *-pt-* képzővel szemben ez a képző már jóval ritkábban fordul elő, Rombandeeva nem tartja produktív képzőnek, maga is csak egyetlen példát hoz rá:

rūpit-əpt-upt(a) ‘просить работать’ > *rūpit(a)* ‘работать’
(Rombandeeva 1973: 159)

15. *Pe -tʃal/-töäl* (az északi nyelvjárásokban *-tāl*)

Ez a képző sem Rombandeevánál, sem pedig a többi vogul igeképzőkkel foglalkozó munkában nem található meg, Ulla-Majja Kulonen említi, (Kulonen 1989:235) intranszitiv igékből képez műveltető igét. E képző használata valószínűleg jóval ritkább lehetett, mint az eddig említett képzőké, hangalakja is eltér a többi műveltető képzőétől.

jömətʃal ‘menet, sétáltat’ < *jöm* ‘megy, sétál’ (Kulonen 1989: 235)

16. zürj. *-əd-*, *-ed*, *-ət-* > osztj. V–Vj. *-ät-*, Sur. *-ata/-ätä-*, Irt. *-ät-*, Ni. Š. Kaz. *-at-*, O. *-ät*

A fent említettekén kívül az osztják nyelv a zürjénből is átvett egy műveltető igeképzőt. A képző elsősorban zürjén jövevényszavakon fordul elő, de megtalálható osztják szavakon is.

osztj. Trj. *tərmätə*, DN Kr. *tərmät-*, Kaz. *tärmät-*, ‘ausführen, zu Ende führen’ – ‘erfüllen’ (DN Kr.), ‘füllen (ein Gefäß)’ (Kaz.), ‘jemdn. für e. Reise ausrüsten’ (Trj.) vö.: zürj. V S L U *tjrməd-*, I *tjrməd-*, P *tjrmət-* ‘etwas so verwenden, daß es ausreicht’ (V S L P), ‘füllen, anfüllen, vollfüllen’ (I U) > osztj. Trj. Irt. *təram-*, Kaz. *täram-* ‘endigen, sich vollenden, fertig werden’ – ‘genügen, genug sein’ (DN Kr. Kaz.) vö.: zürj. V S L I U P *tjrmj-* ‘ausreichen, genügen, genug sein’ (Ganschow 1965: 102)

V–Vj. *jəmätə*, Trj. *jəmätə* ‘loben, rühmen’ > *jəm* ‘gut’
(Ganschow 1965: 103)

Mint a fentiekből látható, mindkét obi-ugor nyelvben nagy számú műveltető igeképző használatos, s a két nyelv képzőinek felépítése meglehetősen hasonlít egymásra.

Az uráli nyelvek mindegyikére jellemző a műveltető igék képzése, az észtt az egyetlen olyan kivétel, ahol a kauzatív szituáció kifejezése csak analitikus szerkezetekkel lehetséges (Mikola 1995: 255). Műveltető igeképzőket már az uráli alapnyelvre is lehet rekonstruálni. A fentebb említett obi-ugor műveltető képzők *-t-* elemének kauzatív jelentése már az uráli alapnyelvben is megvolt, a képző fejleményei a legtöbb uráli nyelvben kimutathatók.

A képző alapnyelvi hangalakjának megállapításában azonban már nem egységes a szakirodalom. Hajdú Péter *-*tt*-t rekonstruál, mert a magyar -*t*- ebből vezethető le (Hajdú 1973: 147). A permi nyelvek műveltető képzői is *-*tt*-ből vezethetők le, vö.: votj. *tođyt-* 'give to know' (*tođ-* 'know'); zürj. *jut-* 'give to drink' (*ju-* 'drink') (Collinder 1960: 280). Collinder *-*t*- alakot feltételez, ő a magyar -*t*-t a *-*kt-* fejleményének tartja a mássalhangzós tövű igéken (Collinder 1960: 280). Janhunen *-*tā*-/*tä*- alakot tételez fel (Janhunen 1982: 33). Györke a *-*t*-t és a *-*tt*-t egymás alakváltozatának tartja az alapnyelvben (Györke 1935: 14), Lehtisalo és Raun szerint pedig a *-*t*- és a *-*tt*- képzők egymás mellett léteztek az alapnyelvben (Lehtisalo 1936: 294, 322, Raun 1988: 567). Valószínű, hogy az alapnyelvben tehát *-*t*- és *-*tt*- képzővel egyaránt számolhatunk, ezek talán egy képző két variánsát képviselték.

A *-*t*-n kívül még egy műveltető képző mutatható ki az alapnyelvben, a *-*kt-*. E képzőt a fent említett szerzők mindannyian rekonstruálják, bár Lehtisalo ezt a képzőt kapcsolja össze a *-*tt*-vel, mivel e két képző fejleményei a balti- finn nyelvekben egybeesnek (Lehtisalo 1936: 322). Raun szerint e képző szamojéd megfelelője a -*pt*- képző (Raun 1988: 567). Megfelelői: magy. *merít*, *fordít*, *taszit*, vog. *χαιίstaχt-* 'tanul' (*χαιίst-* 'tanít'), votj. *valekt-* 'oktat' (*vala-* 'ért'), cser. *nelakt-* 'nyelet' (*nel-* 'nyel'), fi. *syöttä-* 'etet' (*syö-* 'eszik') (Hajdú 1973: 148).

Györke és Lehtisalo, majd rájuk hivatkozva D. Bartha is *-*l-* műveltető képzőt is kimutatnak az uráli alapnyelvben (Györke 1935: 38–39, Lehtisalo 1936: 164, D. Bartha 1958: 41), bár Lehtisalo megjegyzi, hogy e képző uráli eredeztetése bizonytalan, hiszen a permi és az ugor -*l-* *-*δ*-ből is levezethető, a szamojéd -*l-* pedig ugor kölcsönzés is lehet abból az időből, amikor a *-*δ*- már -*l*-lé alakult (Lehtisalo 1936: 164). Az *-*l-* képző műveltető funkcióját a többi szerző nem említi.

Helimskij az ugor és a szamojéd nyelvek adatai alapján *-*pt-* műveltető képzőt is feltételez, és felveti annak lehetőségét, hogy a magyar műveltető -*t*- ennek a *-*pt-* képzőnek a fejleménye. A feltételezett ugor *pt > magy. *t* hangfejlődés bizonyítására a *ṡäptä 'семь, неделя' > osztj. *läwät*, *jäwät*, vog. *sät*, *söt*, magy. *hét*, *hetet* példát hozza (Helimskij 1982: 105). Míg azonban a -*pt-* műveltető képző a vogulban és az osztjákban egyaránt jól adatható, a *ṡäptä vogul és osztják megfelelőiseiben viszont a *pt* hangkapcsolat mindenhol *t*-vé lett, így a magy. -*t*- *-*pt*-ből való származtatását nem tartom valószínűnek.

Összefoglalva megállapítható tehát, hogy az obi-ugor nyelvek műveltető képzőinek -*t*-, illetve -*tt*- eleme ősi, alapnyelvi örökség, az -*l-* képző (mivel a magyarban is kimutatható) minden bizonnyal az ugor korban kaphatta meg műveltető jelentését. A szamojéd és az ugor nyelvek műveltető képzőinek feltűnő egyezései alapján Helimskij arra a következtetésre jutott, hogy a műveltető igeképzés ezekben a nyelvekben az ugor és a szamojéd nyelvek másodlagos, areális érintkezései során alakult ki (Helimskij 1982: 110–112). A műveltető képzők szempontjából érdemes lenne a nyugat-szibériai nyelvi area más, nem az

uráli nyelvcsaládhoz tartozó nyelveit is megvizsgálni, valószínűleg számos egyezést mutatnak.

Az obi-ugor nyelvekben (és ugyanúgy a magyarban is) a kauzatív szituáció legalapvetőbb kifejezési formája a kauzatív igék képzése, szinte minden igéből, intranszitivokból és tranzitivokból egyaránt lehet műveltető alakot képezni². A képzés iránya az esetek nagy részében kauzatív, azaz nem kauzatív alapigéből valamely műveltető képző segítségével kauzatív igét képezünk, például: vog. *tol-i* 'tágya' > *tol-ti* 'оттаивать' (Rombandeeva 1960: 76), oszj. Kaz. *kawar-* 'fő' > *kawart-* 'főz' (Ganschow 1965: 41), magy. *ir* > *irat*. Ezekben a nyelvekben is vannak azonban olyan igepárok, amelyek esetében a képzés iránya nem állapítható meg. Ide azok az igék tartoznak, ahol a kauzatív igeképző valamely intranszitiv képző helyére kerül, például: vog. *χarjy-l-arkwe* 'потухнуть, погаснуть' < *χarjy-t-arkwe* 'потушить, погасить' (BalVahr 1958: 135), oszj. V-Vj. *ļõt-kəmt*, Trj. *ļõjt-kəmtə*, DN *lāt-χəmt* 'ausrenken' vö.: V. *ļõt-əχnt*, Trj. *ļõjt-əχnt*, DN *lāt-əχent* 'sich ausrenken' (Ganschow 1965:82), magy. *szük-ül* vö. *szük-ít*. A képzés iránya nem dönthető el a szuppletív igepároknál sem, ezen igék mellett kauzatív jelentésben egy más tőből képzett ige használatos, például: vog. *χōli* 'meghal' (WogWört 33) vö. *ali* 'megöl' (WogWört 99), oszj. *kāla-* (V. Vj.) 'пропадать, пропасть, sterben, umkommen (Tier), sterben: auch vom Menschen (V – Trj.) (DEWOS 469) vö. *wel-* (V. Vj.) 'убить, töten' (DEWOS 1580)³ magy. *meghal* vö. *megöl*. Antikauzatív képzési irányra, tehát kauzatív igéből képzett nem kauzatív igétre egy vogul példát találtam: (*χāñsi* 'угадать, узнать' >) *χāñsi-ti* 'учить, научить' > *χāñsi-t-axti* 'учиться, обучаться' (Rombandeeva – Kuzakova 1982: 138–139).

Általában, ha egy nyelv többféle kauzatív képzőt használ, akkor intranszitiv alapigékből nagyobb változatossággal lehet műveltető igéket képezni, mint tranzitivokból, s a tranzitiv igéken megjelenő képzők igen gyakran bonyolultabb alakúak, mint az intranszitiv igékhez járulók (Nedalkov – Silnickij 1969: 26). Ez a megállapítás is igaz az obi-ugor nyelvekre, hiszen az egyelemű képzők jórészt csak intranszitiv igéken fordulnak elő, a

²A kauzatív igék képzésének több nyelvben korlátai vannak: számos nyelvben intranszitiv igéből ugyan lehet műveltető alakot képezni, tranzitiv igék mellett azonban már segédigét kell használni kauzatív jelentésben (ilyen például az arab, az indonéz, és a takelma). Ezért állapította meg Nedalkov és Silnickij azt az univerzális-szerű szabályt, hogy ha egy nyelvben tranzitiv igékből lehetséges kauzatív igék képzése, akkor intranszitiv igékből is lehetséges, a szabály megfordítva viszont nem érvényes (Nedalkov – Silnickij 1969: 26).

³A 'meghal – megöl' jelentésű igepár a legtöbb nyelvben szuppletív párt alkot, nagyon ritkán fordul elő, hogy a 'meghal' jelentésű igéből képezzék a 'megöl' jelentésűt. E jelenségre azonban az osztyákban is található példa: *süt* 'sterben (von Mensch und Bär)' vö. *sütmatta-* 'Tabuw. (e. Bären) töten' (DEWOS 1330), *kāla-* (V. Vj.) 'sterben' (DEWOS 469) vö. *kpl̄t-* (V. Vj.) 'verhungern lassen (V. Vj.), den Tod bewirken, töten' (DEWOS 471) vö. *kpl̄tawta-* 'töten, zu Tode quälen, sterben lassen' (DEWOS 471).

Hasonló példa az erza-mordvinban is van: *kulo-vto-ms* 'to kill' vö. *kuloms* 'to die' (Kangasmaa-Miim 1979: 136).

tranzitív igéken inkább a többelemű, de méginkább az összetett képzők használatosak. A képzők többsége azonban egyaránt járulhat intranszitiv és tranzitív alapigéhez.

Mint a legtöbb uráli nyelvben az obi-ugor nyelvekben is lehetséges a másodlagos kauzatív képzés, ilyenkor a kauzatív igéhez újabb kauzatív képző járul, így az ige többszörös műveltetést fejezhet ki: magy. *ír > irat > irattat*. A másodlagos kauzatív képzés funkciója azonban nem csupán a többszörös műveltetés kifejezése lehet: utalhat a cselekvés intenzitására, a kauzatív cselekvés iteratív jellegére, a kauzatív szituáció szereplőinek (általában a *causee*-nak) a többes számára, de felhasználhatja a nyelv a másodlagos kauzatív képzést olyan különbségek kifejezésére is, mint a közvetett és a közvetlen műveltetés, vagy más jelentéstartományra utalhat, mint például a permisszív, asszisztív, vagy kuratív jelentés (Kulikov 1993: 127). A másodlagos képzés funkciója ezenkívül a kauzatív jelleg megerősítése is lehet. A másodlagos műveltető képzés ilyen szerepét írja le Pennanen a finn nyelvben (Pennanen 1984: 431–443). Ő utal arra, hogy a finnben általában nincsen jelentéskülönbség az egy, illetve a két műveltető képzővel képzett alakok között, s a *Nyky-suomen Sanakirja* sok esetben helyesebbnek minősíti a két képzővel ellátott alakok használatát az egy képzősökével szemben. Vannak azonban olyan szituációk, amikor a többszörös műveltetés kifejezése kerül előtérbe, s ilyenkor már egyértelmű az egy, illetve a kettő, vagy esetleg még több képzővel képzett alakok közti jelentéskülönbség. A *Ratsumestari haetti kornetilla ratsunsa*. 'A lovaskapitány a zászlóssal elhoztja a lovat' és a *Ratsumestari haetutti kornetilla ratsunsa* 'id.' mondatok között csak a műveltető képzők számában van különbség, a második mondat azonban már különbözhet jelentésében az elsőtől, mert míg az első mondat alapján a *causee* a zászlós, tehát ő hozza el a lovat, addig ez a második mondat esetében nem egyértelmű, a zászlós tovább is adhatja a parancsot. Az egyszerű és a többszörös műveltetés közti különbség talán azért is mosódhatott el ennyire a finnben, mert a többszörös műveltetés esetén a második *causee* már nem tehető ki a mondatban, ez csak analitikus szerkezetben lehetséges.

Az egyszerű és a többszörös műveltetés viszonya, úgy tűnik, az obi-ugor nyelvekben⁴ is a finnhez hasonló. Bár Rombandeeva megállapítja, hogy a vog. *-lt-* + *-pt-* képző funkciója a többszörös műveltetés kifejezése (Rombandeeva 1962: 239), ezt a példaanyag nem mindig igazolja, hiszen a következő mondatokban például többszörös a műveltetés, az igéken azonban az *-lt* képzőt találjuk:

tamara oma-te jot runēkwa-tē-n ruš sup juntj-lt-as.

Tamara anya-PXSG3 -val ismerős asszony-PXSG3-LAT orosz ruha-NOM varr-KAUZ-PT, VXSG3

'Тамара через свою мать попросила знакомую (русскую или коми) женщину сшить ей русское платье.' (Rombandeeva 1979: 89)

⁴Többszörös műveltetésre példát csak a vogulban találtam, az osztyákbán nem.

omam-n wāj-iy uwši- m jot ūpu-m-n junta-lt-a-we-siy

anya-LAT csizma-DU,NOM nővér-PXSG1 -val nagybácsi felesége-
PXSG1-LAT varr- KAUZ-PASS-PT,VXDU3.

‘Мама через сестру попросила сшить кисты жене моего дяди.’

(Rombandeeva 1979: 96)

Arra is található példa, hogy az *-lt* + *-pt* képző egyszerű műveltetést fejez ki:

ańtupka akim pēkarńi ōjka-n pulka nāń war-lt-apt-as.

Antip bácsi pék-LAT fehér cipő kenyér-NOM csinál-KAUZ- PT,VXSG3

‘Дед Антип попросил пекаря испечь для своей бригады белый хлеб.’ (Rombandeeva 1979: 106)

sēman ōjka nujtāʒal jūnta-ltapt-as.

Semēn bácsi-NOM ruha-NOM varr- KAUZ- PT,VXSG3

‘Семен заказал шить костюм’ (Rombandeeva 1973: 43)

A példák alapján úgy tűnik, a vogulban sincsenek már pontos szabályok a többszörös műveltetés kifejezésére, és e nyelvre is igaz Alpo Räsänen megállapítása, melyre a fennel kapcsolatban Pennanen is hivatkozott: a nyelven kívüli valóságban minden nyelvi elemnek megvan a tiszta jelentése, s amikor a szituáció megkívánja, a nyelv ezt aktivizálni tudja („...kielenulkoisessa todellisuudessa on kullekin johdoksella selkeä tarkoite, jonka ilmaiseminen aktiivoi kielen ilmaisu-potentiaalin” Pennanen 1984: 433). Többszörös műveltetés kifejezésére nagyon ritkán van szükség, ezért általában más nyelvek sem alkotnak erre pontos szabályokat.

A vogul és az osztyák műveltető igeképzői közötti legfontosabb különbség az, hogy az osztyákból az *-lt* képző hiányzik. Ez azért is érdekes, mert a magyar nyelvben is élt valamikor ez a képző, ha mára el is vesztette produktivitását: *emel* ‘szoptat’, *forral*, *nevel* (D. Bartha 1958: 40). Ezekben a szavakban a képző funkciója még felismerhető, de új szavakhoz ez a képző már nem járul. Valószínűleg ugyanez a helyzet az obi-ugor nyelvek egyelemű képzőinek esetében is (vogul *-lt*, *-t*, osztyák *-t*), amit az is mutat, hogy e képzők funkciójának megállapításában vita van a különböző szerzők között, egyesek kauzatív képzőnek minősítik, mások viszont az intranszitiv igéket tranzitívvá alakító képzőnek tartják.

Az *-mt-* és az *-nt-* elemeket tartalmazó képzők minden bizonnyal ritkán fordulhattak elő, hiszen nagyon kevés ilyen példa akad, s ezek mind a múlt században, illetve a század elején gyűjtött szövegeket feldolgozó munkákban találhatók, tehát ma már nem használatosak műveltető funkcióban.

Produktív kauzatív képzőnek a bonyolultabb alakú képzőket tarthatjuk: a vogulban az *-lt-t*, *-pt-t*, illetve az *-lt* + *-pt-t*, az osztyákban pedig az *-lt-t* és a *-pt-t*. E két képző összetételére az osztyákban alig akad példa, a vogulban azonban ez az egyik leggyakrabban előforduló képző. Esetleg a bonyolult alakú képzők használata is areális jelenség lehet,

hiszen a szamoiéd nyelvek is hasonlóan összetett képzőket használnak (Helimskij 1982: 107–110).

Valószínű azonban, hogy ez a „produktivitás” ma már egyre inkább csak az írott forrásokra vonatkozik. A vogulok között szerzett tapasztalataim azt mutatják, hogy a műveltető szerkezetek használata fokozatosan eltűnik a nyelvből, s ez jórészt az orosz nyelv hatásával magyarázható. Az orosz tipológiai szempontból más sajátosságokat mutat, a kauzatív szituáció kifejezésére elsősorban analitikus (azaz segédigés) szerkezeteket használ, s ezek a konstrukciók kezdenek dominánssá válni a vogulban is, elsősorban annak a fiatal generációnak a nyelvében, akik már második nyelvként, az orosz után tanulták meg a vogult. Ők a műveltető igékkel alkotott szerkezeteket már nem is értik, ezek már csak a legidősebb korosztály beszédében figyelhetők meg.

IRODALOM

- Ahqvist, August 1894: *Wogulische Sprachtexte nebst Entwurf einer wogulischen Grammatik = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 7*, Helsingfors.
- Balandin, A. N. – M. P. Vahruševa 1957: *Mansijskij jazyk*, Leningrád, Gosudarstvennoe Učebno-Pedagogičeskoe Izdatel'stvo Ministerstva Prosveščeniya RSFSR.
- BalVahr = A. N. Balandin – M. P. Vahruševa 1958: *Mansijsko-russkij slovar'*. Leningrád, Gosudarstvennoe Učebno-Pedagogičeskoe Izdatel'stvo Ministerstva Prosveščeniya RSFSR.
- D. Bartha Katalin 1958: *A magyar szóképzés története = Magyar történelmi szóalaktan II*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Collinder, Björn 1960: *Comparative Grammar of the Uralic Languages*, Stockholm, Almqvist and Wiksell
- Comrie Bernard 1975: Subjects and direct objects in Uralic languages: a functional explanation of case-marking systems, *Études Finno-ougriennes 12*, 5–17.
- 1976: The syntax of causative constructions: cross-languages similarities and divergences, in Masayoshi Shibatani szerk.: *Syntax and semantics 6: The grammar of causative constructions*, New York, Academic Press. 261–313.
- 1981: *Language universals and linguistic typology*. Oxford, Basil Blackwell.
- 1985, Causative verb formation and other verb deriving morphology, in Timothy Shopen szerk.: *Language typology and syntactic description 3: Grammatical categories and the lexicon*, Cambridge, Cambridge University Press, 309–348.
- DEWOS = Wolfgang Steinitz 1966: *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*, Berlin, Akademie-Verlag

- Dolovai Dorottya 1993–94: A vogul nyelv műveltető szerkezeteinek típusai, *Néprajz és Nyelvtudomány* 35, 3–15.
- Ganschow, Gerhard 1965, *Die Verbalbildung im Ostjakischen*, Wiesbaden, Otto Harrasowitz
- Gulya János 1966: *Eastern Ostyak chrestomathy = Uralic and Altaic Series 51*, Hága–Bloomington, Indiana University Publications.
- Györke József 1934: *Die Wortbildungslehre des Uralischen*, Tartu.
- Hajdú Péter 1973: *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Helimskij, Evgenij A. 1982: *Drevnejšie vengersko–samodijskie jazykovye paralleli (Lingvističeskaja i etnogenetičeskaja interpretacija)*, Moszkva, Nauka
- Honti László 1984: *Chrestomathia Ostiacica*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Janhunen, Juha 1982: On the structure of Proto-Uralic, *Finnisch-Ugrische Forschungen* 44, 23–42.
- Kálmán Béla 1976: *Chrestomathia Vogulica*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Kangasmaa-Minn, Eeva 1979: On the causative *t* in the Finno-Ugric verb derivation, in Cristoph Gläser–Pusztay János szerk.: *Festschrift für Wolfgang Schlachter zum 70. Geburtstag, Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 12*, Wiesbaden, Otto Harrasowitz
- Kozmács István 1994: A votják műveltető szerkezetekről, *Folia Uralica Debreceniensica* 3, 41–46.
- Kulikov, Leonid I. 1993: The “second causative”: a typological sketch, in Bernard Comrie–Maria Polinsky szerk.: *Causatives and transitivity*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 121–154.
- Kulonen, Ulla-Maija 1989: *The passive in Ob-Ugrian = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 203*, Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lehtisalo, Toivo 1936: *Über die primären ururalischen Ableitungssuffixe = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 72*, Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Mikola Tibor 1995: Kausative Konstruktionen in den uralischen Sprachen, *Néprajz és Nyelvtudomány* 36, 251–265.
- Nedalkov, V. P. – G. G. Silnickij 1969: Tipologija morfoložičeskogo i leksičeskogo kauzativov, in A. A. Holodovič szerk.: *Tipologija kauzativnyh konstrukcij. Morfoložičeskij kauzativ*, Nauka, Leningrád, 20–50.
- Nëmisova, E. A. 1965: Slovoobrazovanie glagolov ust'-kazimskogo dialekta hantjjskogo jazyka, in M. G. Voskoboynikov szerk.: *Jazyki i folklor narodov Krajnego Severa, Učënye zapiski, Tom 269*, Leningrád, Leningradskij Gosudarstvennyj Pedagogičeskij Institut im. Herzena, 247–256.
- Pennanen, Esko 1984: Havaintoja suomen teettöverbëistä, *Virittäjä* 88, 431–443.

- Raun, Alo 1988: Proto-Uralic comparative-historical morphosyntax, in Denis Sinor szerk.: *The Uralic languages: description, history and foreign influences*, Leiden – New York – Koppenhága – Köln, E. J. Brill, 555–574.
- Rédei Károly 1965: *Northern Ostyak chrestomathy = Uralic and Altaic Series 47*, Hága – Bloomington, Indiana University Publications.
- Rombandeeva, E. I. 1960: Kauzativnye formy mansijskogo glagola, in V. I. Cincius szerk.: *Učenyje zapiski, Tom 167*, Leningrád, Kafedra jazykov narodov Krajnego Severa, 71–84.
- 1962: Kauzativnye glagoly v aktivnyh i passivnyh sintaksičeskikh konstrukcijah mansijskogo jazyka, in B. A. Serebrennikov szerk.: *Voprosy finno-ugorskogo jazykoznanija*, Moszkva-Leningrád, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 236–256
- 1973: *Mansijskij (vogul'skij) jazyk*. Moszkva, Nauka.
- 1979: *Sintaksis mansijskogo (vogul'skogo) jazyka*. Moszkva, Nauka.
- Rombandeeva, E. I. – E. A. Kuzakova 1982: *Slovar' mansijsko-russkij i russko-mansijskij*, Leningrád, Prosveščenie.
- Schütz József 1910: Az északi osztják szóképzés, *Nyelvtudományi Közlemények 40*, 1–75.
- Steinitz, Wolfgang 1950: *Ostjakische Grammatik und Chrestomathie mit Wörterverzeichnis*, Lipcse, Otto Harrasowitz.
- Szabó Dezső 1904: A vogul szóképzés. *Nyelvtudományi Közlemények 34*, 55–75, 217–235, 417–4.
- Terěskin, N. I. 1961: *Očerki dialektov hantjjskogo jazyka. Čast' pervaja. Vahovskij dialekt*, Moszkva – Leningrád, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- VNGy = Munkácsi Bernát 1892–1902, 1910–1921, 1893, 1896: *Vogul népköltési gyűjtemény I, II, III, IV*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- WogWört = Munkácsi Bernát – Kálmán Béla 1986: *Wogulisches Wörterbuch*, Budapest, Akadémiai.

CAUSATIVE DERIVATION IN OB-UGRIC LANGUAGES

DOROTTYA DOLOVAI

The author discusses and compares the Vogul and Ostyak causative derivational systems. After presenting the data, she examines the origin of the suffixes and claims that *-l-* emerged during the Ugric period along with the developments of Uralic **-t-/*-tt-* and **-kt-*; *-pt-*, one of the most frequent current suffixes appeared even later.

Ob-Ugric causative suffixes have much in common with those in Samoyed languages, and the author emphasizes the importance of studying the languages of West Siberian linguistic area with respect to causative derivation, since the correspondences seem to be areal.

Finally, the author examines the rules of causative derivation in Ob-Ugric languages from a typological point of view with a detailed account of multiple causation.

The author concludes the paper with a remark that current research into Ob-Ugric causative constructions must mainly rely on written sources, for causative suffixation is disappearing and is replaced by auxiliary constructions, under Russian influence.